

Sárváry Pál: egy ilyen szülő jó nevelést adhatott gyermekének. Más oldalról viszont a társadalmi mobilizáció példájának is tekinthető az apa. Sajnos, nagyon kevés a fogódzó ahhoz, hogy egy történeti-szociológiai esettanulmány készülhessen a Csokonai-családról; esetleg bővíthetők persze az adatok, ha sikerül valamit kideríteni Csokonai József apjának legendaszerűen ködös körülményeiről.³³ Csokonai Józsefről az eddigi ismeretek alapján a különböző mobilitás-formáknak valóságos szimbiózisa mutatható ki: a migráció, a foglalkozásváltás az apához képest, meg a házassági mobilitás (a „fölfelé” házasodás) egyaránt megfigyelhető.³⁴ A rendelkezéseimre álló gyér adatokból az is kiolvasható, hogy ő iparosként tudott érvényesülni Debrecenben, noha a család tudatában szerepelt az apai ág nemesi származása is.³⁵

Fia azonban ezt a számára eleve adott társadalmi közeget életének egy válságos pillanatában, kicsapatásakor megtagadta, hogy aztán egyetlen egyéb közösségben se legyen képes meggyökerezni. Úgy tűnik, belőle hiányzott a család- és egzisztencia-teremtésre való képesség, ami apjában megvolt. Ám az adottságokon túl volt egy döntő különbség is kettejük között. Csokonai Vitéz Mihály élete volt gyakorlatilag az első nagyszabású kísérlet Magyarországon az autonóm költő-értelmiségi élet megteremtésére és végigvitelére. Életstratégiáját tekintve tehát Vitéz Mihály eleve mást célzott meg mint például a jóbarát Fazekas Mihály. Fazekas — szociológiai értelemben — nem-értelmiségiként meg tudott élni egy városi közegben, míg Csokonait költőként nemhogy Debrecen, de az egész ország sem tudta eltartani.

Ehhez a kivételes és tragikus pályafutáshoz azonban feltétlenül hozzátartozik az is, hogy az előző generációban, édesapja sorsában egy sikeres otthon-teremtést és beilleszkedést figyelhetni meg, még akkor is, ha Csokonai József korai halála (1786) miatt kényszerűen korán elveszti is a fiú az egzisztenciális biztonság érzését.³⁶ Az apa alakjának felidézése az életutak paradigmászerű különbözőségét is exponálja — s persze azt is, hogy itt a mobilizáció egymásra épülő két fázisáról van szó.

Szilágyi Márton

Kazinczy Ferenc fordítása, a Természet Oeconomiája

Észrevételek Kulcsár Péter szövegközléséhez

Az ItK összevont, 1987/88. évfolyamában (473–495) látott napvilágot több mint másfél íven, féloldalmi bevezetéssel Kulcsár Péter szövegközlése: *Kazinczy Ferenc: A természet ekonomijája*. A helyes és szabatos cím ez lett volna: *Kazinczy Ferenc kiadatlan Holmann-fordítása, a... stb.* De ha csak ez volna a hiba, nem volna igazán baj a szövegközléssel, mert a továbbiakból annyi azért kiderül, hogy németből készült fordításról van szó, habár a szerző nevééről nem tudunk meg semmit (igaz, hogy az 1792-i berlini — valójában bécsi — kiadás névtelenül jelent meg). Sajnos, nemcsak a műről s szerzőjéről nem tájékoztat a bevezető, hanem arról sem, miért fordította le ezt a lételméleti bölcselő művet Kazinczy,

³³ Róla a szakirodalom csak annyit tud, hogy Győrben volt református pap: VARGHA Balázs, i.h.; SZAUDER József, i.h.; ez azért különös, mert Győrből a protestánsok 1749-től ki voltak tiltva, csak a türelmi rendelet (1781) után térhettek vissza. (Vö.: BÁRDOS Kornél, *Győr zenéje a 17–18. században*. Bp. 1980. 210–212.) A szakirodalom álláspontja persze nem légbőlkapott, hanem Csokonai József halotti búcsúztatóján alapul: In *Csokonai-émlékek... 25.*

³⁴ Vö.: TÓTH Zoltán, *Szekszárd társadalma a századfordulón*. Bp. 1989. kül. az elméleti áttekin-tésből a Mobilitás-formák c. fejezetet (38–42.)

³⁵ DOMBY Márton, i.h.

³⁶ A család gyors ütemű és drámai elszegényedését jól tükrözi ez a levéltári forrásokra alapozott tanulmány: ZOLTAI Lajos, *Csokonai édesanyja és a kőszívű ember*. Debreceni Képes Kalendárium 1935. 103–105.

s hogyan illeszkedik bele ez a fordítás írói pályájába, szellemi fejlődésébe. Igaz, a sajtó alá rendezőnek ilyen igénye nem is volt, ő csupán szöveget akart kiadni: „Mivel nem a művet, hanem Kazinczy Ferenc írását akartam kézre [?] közre] adni, a változatokat [ti. Kazinczy fordításának a MTAK Kézirattárában őrzött két másolatát] nem vettem figyelembe.” (Én emeltem ki. Sz. F.)

Anélkül, hogy abba mélyebben belebocsátkoznánk, lehet-e kézirat (? kéziratot) a műtől elvonatkoztatva közreadni (kivált fordítás esetében), sajnálattal kell megállapítanunk mindjárt az elején, hogy ez az újfajta szövegkiadási mód nem járt sikerrel. Az említett két akadémiai másolatról a sajtó alá rendező ezt írta: „Az egyik Kazinczy Gábor kezével (Akadémiai Könyvtár Kézirattár RUD 4r 11. sz.), 1835. február 1-i kelettel, ismeretlen, kitörölt nevű tulajdonostól”. A jelzet nem pontos, RUD jelzete nincs az akadémiai Kézirattárnak, sajtóhiba RUI (Régi és Újabb Irodalom) helyett, vélhetnénk, ha a másik kézirat jelzetében meg nem ismétlődnek e hiba. A M. Ír. RUI. 4-r. 11. sz. másolat tulajdonosának (vagy másolójának?) neve ki van ugyan törölve, de a kézirat végén jól olvashatók az N. K. névbetűk: „N. K. ... 1835. Eszt. 1^o Febr.” A második akadémiai kéziratról a szövegközreadó ezt írta: „a másik (uo. RUD 4r 33. sz.) modernebb írással, a Kazinczy Gábor-féle másolatról oly hűséggel, hogy e második másoló még a mintájában törölt tulajdonosbejegyzést is átvette, vonallal ismételve az olvashatatlanul törölt szavakat.” A valóságban e második másolatban is le írta a másoló a megmaradt N. K. névbetűket. S hogy a két kézirat szövege megegyezik, azon nincs mit csodálkozni, hiszen a 33. sz. kéziratban ott olvasható: „Egészen az eredeti szerint.”

Sajnálatos azonban, hogy a sajtó alá rendező nem végezte el a kéziratok egybevetését, kiderült volna akkor ugyanis, hogy nemcsak a két másolat szövege egyezik meg egymással, hanem a harmadiké, a budapesti egyetemi könyvtárié is azonos az akadémiaiakkal.

Az utóbbiról, az Egyetemi Könyvtár Ms. H 240 jelzetű kéziratáról — „Természet ekonomiaja ... Fordította Kazinczy Ferenc 1795” — Kulcsár Péter azt írja, hogy „Autográf, amint ezt az Akadémiai Könyvtárban őrzött Kazinczy-kéziratokkal való összevetés alapján megállapíthattam.” Mikor ezt olvastam, megörültem, mivel úgy véltem, hogy előkerült az összöveg, az első kidolgozás: magam ugyanis a végleges, autográf tisztázatot ismertem s akartam 1984 óta közreadni, amint ez a XVIII. századi kutatók körében közismert volt. Sajnos, kezdeti öröömöm lassan hűledezni kezdett. Nem tudom, milyen Kazinczy-kéziratokat használt a szövegközreadó az összehasonlításhoz, az az egy bizonyos, hogy a *Természet Oeconomijája* autográf tisztázata nem. Pedig ez is ott található.

Aki csak valamennyire is ismeri Kazinczy kezeírását, az író következetes helyesírását, annak az első pillantásra szemet szúrhatnak az ilyen helyesírási rendellenességek a Kulcsár-féle szövegben, mint pl. mindjárt a címben az *ekonomia*, holott Kazinczy *oekonomiát* használt mindig; hasonlóan meglepő a *tsak*, a *tsinalni* (csak és csinálni helyett), továbbá a *némelj*, a *melyek*, amit így Kazinczy soha le nem írt: *némelly*, *mellyek* stb. fordul elő következetes helyesírásában. De még mindig reménykedtem, hogy az általam ismert végleges akadémiai tisztázathoz most az első kidolgozása szövege került elő, habár a helyesírási anomáliákra nem találtam ésszerű magyarázatot. Mikor aztán kezembe vehettem a szövegkiadás alapjául szolgált Ms. H 240 jelzetű kéziratot az Egyetemi Könyvtárban, első pillantásra — minden összehasonlítás nélkül — megállapíthattam (bár velem volt a valóban autográf tisztázati fénymásolata is), hogy ez semmiképp nem Kazinczy Ferenc eredeti kézírata, még csak szóba sem jöhet, hogy az ő keze írta volna a Kazinczy-autográfként kiadott szöveget. Közel egykorú másolat ez is: szövege megegyezik pontosan a két akadémiai másolatéval (amelyeket természetesen magam is ismertem), de eltér a végleges autográf tisztázati szövegétől. (A barna papírfedélén — erről Kulcsár Péter kéziratleírása nem tesz említést — elkopott, nehezen olvasható betűk látszanak, ezt az esetleges olvasatot kínálva: „Csösz I. MPr. [= Manu propria] 179?”.)

A sajtó alá rendező azt írta, hogy „nem a művet, hanem Kazinczy Ferencírását akartam kézre adni” — ez a szándéka, sajnos, nem sikerült. Kiadott egy közel egykorú, Kazinczytól elűtő ortográfiájú, nem autentikus másolatot, s még csak egybe sem vetette az általa téves jelzetekkel hivatkozott két akadémiai könyvtári másolattal, amelyekkel — mint említettük — szövege pontosan megegyezik: tehát mint ismeretlen változat sem jöhet szóba.

S ezek a másolatok nem hitelesek: mindjárt a „Szabó-Sáro” Sámuelnak szóló ajánlás első mondatában súlyos elírás van. (Különben az író védügyvédjének neve is helyesen: *Sároly Szabó*, amint Kazinczy a tisztázat jegyzetében meg is írja: „A’ Budán írt exemplárt, melyből ím ezt kiírtam, *Sároly Szabó* vagy amint hibásan közönségesen nevezni szokták: *Szabó-Sáray* úrnak küldöttem el, Komáromba.”) Kulcsár kiadásában (s a két akadémiai másolatban is) „életem hűséges és hatalmas, de *szerentsétlen* védelmezője” olvasható, holott az autográf eredetiben „*sikeretlen* Védelmező” van: „Tekintetes Sároly Szabó Sámuel Úrnak, életem’ hűséges és hatalmas, de *sikeretlen* Védelmezőjének”. Természetesen ez a hiteles. A hibák számát tetszés szerint lehetne szaporítani, de nincs értelme, s takarékoskodnunk kell a hellyel is. Így fölmerül a kérdés: vajon nem lett volna-e mégis célszerűbb megvárni a végleges, hiteles s valóban autográf tisztázaton alapuló szövegkiadást, amely tekintetbe veszi a két akadémiai másolaton kívül a közel egykorú debreceni másolatot is (amelyről a sajtó alá rendező nem tudott) s magyarázatokkal, jegyzetekkel, és elméleti utószóval látja el a fordítást, elhelyezve azt az író szellemi fejlődésében. S így fölmerül óhatatlanul a kérdés: nem kellene valamivel több gondot fordítani az előlektorálásra s a szakértők bevonására? Mindenesetre Kulcsár Péter szövegközlése az *ItK*-ban egyáltalán nem tette fölöslegessé a *Természet Oeconomiájának* a hiteles, végleges szövegű autográf tisztázaton alapuló jegyzetes önálló kiadását, amely — amint erről a közreadóknak is volt tudomásuk — a közeljövőben elhagyja a sajtót. (Az már pénzügyi kérdés, de szóvá teendő, hogy egy nem Kazinczy-kéziratért az autográfot megillető árat kifizetni — ha csak nem ajándékozás történt — nagy könnyelműség a nehéz, szűkös szerzeményezési gondok közepette.)

Orültem volna, ha Kulcsár Péter valóban — amint ígérte — autográf Kazinczy-szöveget adott volna ki az *ItK*-ban, s nem egy idegen ortográfiájú, nem autentikus másolatot. Szerencsére a végleges szövegű hiteles Kazinczy-tisztázat is meg fog jelenni hamarosan, addig is annak „Foglalat”-át közlöm itt előzetesként, mivel ez úgyis teljességgel hiányzik Kulcsár Péter szövegközléséből:

Foglalat.

Első Rész.

Az emberről s holtát követő állapotjáról

- I. Előmagyarázatok.
A Természetnek van Oeconomiája.
- II. Mi czélja lehetett a Természetnek az *ember* alkotásában?
Vagy az ember van a világ kedvéért teremtvé, vagy a világ az emberért.
Mennyire látszik hihetőnek az elsőbb feltétel?
- III. A Természetnek háromféle operatiója.
A Természet minden valóságot *virítani, érni, hervadni* hágy.
- IV. Circulatió.
Az a mechanizmus, mely által a Természet a maga operatióit eszközi.
- V. Erő.
Ez az a valami, ami a mozgást szüli.
- VI. A testek öszvefűgése. Erőpont.
A testek összefűgését egy valamely erőnek tulajdonítjuk. Annak középpontja az erőpont.
- VII. Vonszás és tolás.
Ez az a két mód, amely által az öszvefűgés ereje magát érezteti.
- VIII. Élet.
Az a rendes öszvevonszás és kitágulás, amelyet a circulatio eszközöl.
- IX. Grádicsai az életnek.
Az ember magának a legfőbb előttünk ismeretes gradicsát tulajdonítja az életnek. Ő a maga gondolkodható ereje által egy intellectuális életet él.
- X. Intellectuális élet.
Az ő mechanizmusa az, amely az animális életé. Csak hogy ez finomabb. Az erek itt *fibráknak*, a vér pedig *ínlévnek* neveztetnek.

- XI. Célja a circulatióknak.
A fluidumot megtisztítja, feinabbá teszi.
- XII. Circulatio a Státusban.
A Státusban is circulál egy fluidum, a pénz. Jaj, hogy az igen is fluidum.
- XIII. Látatlan circulatio.
A' főbb Operatiók, az a gépely, ami a földet mozgatja, az áer behatásai a' Természetnek látatlan oeconomiájába tartoznak.
- XIV. Az ínlév készítése.
Az ifjúban forr. A meglett emberben tisztul. Az öregben megérik.
- XV. Halál.
Ha az ínlév megérik, elhervad a test. A halál bekövetkezik. Azután az ínlév a Természetnek látatlan oeconomiájában további szolgálatra fordítatik.
- XVI. Hallgatás a Természetben.
Mindaz, amit gőznek, spiritusnak stb. hívnak, nem bír nehézséggel, hanem felfelé száll. Így száll felfelé az ínlév is. A leszállás itt oly lehetetlen, mint a nehéz testeknek a felszállás. Ez lehet az oka, hogy a megholtak reánk nem hathatnak, ha talán felőlünk sensatiójik vannak is.
- XVII. Minden nemzetek sejdítéseik valamely jövendő felől.
Ez nem a filozófusoktól ered. Az a+b demonstratiók nem hatnak el a nagy seregre.
- XVIII. Holmi az ember' chemiájából.
A' legfeinabb substantia, amit a chemia az emberi testből kivonhat, urinosus spiritus. Mi történik ezzel továbbat, ha az áerban felszáll?
- XIX. Az ember létének céljai holta után.
Az oly ható spiritus, mint amilyen az ínlév, nem maradhat henyén a Természetben. Annak látatlan oeconomiájában lesznek oly operatiók, amelyekre az megkívántatik.
- XX. További fedezetések.
Bővebben kell ismernünk az áert. Onnan várjunk világot.
- XXI. Bérekesztés.
Jegyzet. A léleknek mivolta felől itt nem vala beszéd: mert ez az oeconomia szintúgy ajánltatik a materialistának, mint a spiritualistának. Ennek a Természet operatiójik együtt traktáltatik [!] azzal, ami neki csak *eszköze* (: mediauma :), a *gondoló tehetségnek*. Ez néki fontos lesz, mert ő azt vallja, hogy a lélek eszköz (: médium:) nélkül nem dolgozhatik. A materialistának azon változások alkalmatosságával lészen szó, amelyekbe ő a léleknek valóóságát helyhezik. Egyébaránt nekem az a kérdés, amely felett villonganak, messze látszik lenni a felfejtéstől.

II. Rész

Az emberi nemzet létének céljairól.

- I. Előjelentések.
Amik feljebb az egyes emberről mondattattak, itt az egészre alkalmaztatnak.
- II. A' Természetben minden calculálva van.
- III. Az áernek vannak lakosai.
A' Természetben semmi nincs pusztá.
- IV. Az ascensió törvénye.
Ez éppen az az áer lakóinak, ami a nehézségek törvénye minekünk.
- V. Az emberi nem meddig tarthat?
A lehetséges emberi ínlév a földben tartózkodó materiából *négyszázezer* esztendő alatt fog kifejtőzni.
- VI. Az emberi nem kipallérozódása.
Az emberiség virít, érik s hervad, mint minden a Természetben. A testek erőtelenebbek lesznek, de a' lélek nemesebb lesz.
- VII. A barbaries és cultura tetsző cseréjéről.

Nemzetek egyenként véve visszaeshetnek a barbariesbe: de az emberiség az Egészben gyarapodik.

VIII. Az Emberiség gyermeki korában vagyon.

Hogy az emberek még gyermekek, cselekedeteik bizonyítják.

IX. Az emberiségnek mostani állapota.

Az emberiség az most, ami az ember két esztendő korában.

X. Egy-két szó az emberiség pallérozódásának plánja felől.

Előbb szíveinknek kell megjobbulni; úgy adódik meg a fentebb nemű világsodása értelmünknek.

XI. Első és második karbeli világosítók.

A Természet a nagy lelkek által javítja szíveinket, s világosítja értelmünket.

XII. Mózes.

Ő tette az első lépést javulásunk felé. Megtilalmazta a durvább vétkeket.

XIII. A világsulás előmenetelei Napnyugoton.

Az Occidens nagy emberei tetszetős lépéseket tettek a culturára, anélkül, hogy Mózesek lett volna: holott a hebraeusok, a Természetnek minden elősegéllései mellett egy alávaló nép marada.

XIV. Christus.

A második lépést tette meg a javítás felé. Szeretni tanította Istent és az embereket.

XV. Mint áll most fejünk és szívünk?

Az értelem felvilágosításához a Természet még nem nyúlt. A szív indulni látszik a jobbulás felé.

Érsemlyén, Biharban, 14. Febr. 1803."

Ide tartozik még, hogy Benő János már 1892-ben ismertette bő szemelvényekkel Kazinczy munkáját *A természet ekonómiaja* címmel a *Kisújszászi Ev. Ref. Gymnasium 1891/92. évi Értesítőjében*. Erre V. Busa Margit is hivatkozik Kazinczy-bibliográfiájában, azaz a megjegyzéssel, hogy „A kiadványt nem láthattam.” (150.) Magam megnéztem Benő dolgozatát: ő ugyan azt mondja: a Lovassy István kisújszászi földbirtokostól kapott kötetéről, hogy Kazinczy „hihetőleg sajátkezűleg másolta le” (3.), de már a cím *ekonomia* írásmódjából s a *Szabó Sáró*-t említő ajánlás szövegéből megállapítható: azon nem hiteles másolatok egyikéből dolgozott ő is, mint az *ItK* szövegközlője.

Közben megjelent a Kazinczy Ferenc Társaság Kazinczy Könyvtár sorozatában a hiteles szöveg is: *Természet Oeconomyja*. Kazinczy Ferenc kiadatlan kéziratából sajtó alá rendezte, jegyzetekkel és utószóval ellátta Szilágyi Ferenc. Sátoraljaújhely. 1989. 65 l. +4 hasonmás.

Az itt taglalt elhibázott szövegkiadás is sűrűn veti föl a Kazinczy kritikai kiadás megindításának elodázhatatlan feladatát.

Szilágyi Ferenc

Szilágyi Ferenc észrevételeire

Köszönettel tartozom Szilágyi Ferencnek, amiért a hibásan közölt könyvtári jelzetet javítja. Néhány észrevétele, azt hiszem, nem engem illet: a papírinség, az *ItK* szerkesztési gyakorlata, a kéziratok 1964-es vételára és effélék. Sajnálom, hogy nem tartozom a XVIII. századi kutatók körébe, s így terveiről nem volt, sőt most sincs tudomásom. „Újfajta szövegkiadási mód” bevezetése nem állt szándékomban, ezért a szöveg nincs az eredeti műtől „elvonatkoztatva”; ha jól számolom, 33 esetben hozom a német párhuzamot.

Ami a dolog meritumát illeti: Az Egyetemi Könyvtár H 240. sz. kézírata Kazinczy Ferenc kézírása. Ez tény, akkor is, ha Szilágyi „minden összehasonlítás nélkül” mást állapított meg. Ez természetesen nem zárja ki, hogy más autográf példány is legyen, akár több